

Article Arrival Date**30.10.2025****Article Published Date****20.12.2025****Ergenlerde Saldırganlık Düzeylerinin Madde Bağımlılığı ve Psikososyal Değişkenlerle İlişkisi****Relationship Between Adolescent Aggression Levels and Substance Addiction and Psychosocial Variables****Serkan NACAĞ¹**¹Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Davranış Bilimleri
Anabilim Dalı, Orcid:0000-0008-9464-2747**Özet**

Ergenlik dönemi, bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin yoğun olarak yaşandığı, risk alma eğilimlerinin arttığı kritik bir süreçtir. Bu dönemde bazı ergenlerde saldırganlık davranışları gözlemlenmekte ve bu durum sosyal ilişkiler, akademik başarı ve psikolojik uyum üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Saldırganlık, hem fiziksel hem de sözlü biçimlerde ortaya çıkabilir ve bireyin çevresiyle olan etkileşimlerini etkileyebilir. Araştırmalar, ergenlerde saldırganlık ile madde kullanımı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Madde kullanan ergenler, kullanmayan akranlarına göre daha yüksek saldırganlık düzeyleri sergilemektedir. Bu durum, madde kullanımının dürtü kontrolünü zayıflatarak ve riskli davranışlara yatkınlığı artırarak saldırgan davranışları tetiklediğini düşündürmektedir.

Psikososyal etmenler de saldırganlığın gelişiminde önemli rol oynar. Düşük benlik algısı, olumsuz akran etkisi, aile içi çatışmalar ve yetersiz sosyal destek, saldırganlık riskini yükselten başlıca faktörlerdir. Akran baskısı ve sosyal kabul ihtiyacı, özellikle ergenlik döneminde bireylerin saldırgan davranışları model almasına ve benzer tepkiler geliştirmesine yol açabilir. Aile içinde yaşanan tutarsız disiplin, ilgisizlik veya şiddet ise ergenin öfke kontrolünü ve uyum becerilerini olumsuz etkileyerek saldırgan davranışların ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Bireysel düzeyde empati eksikliği, dürtüsellik ve olumsuz bilişsel şemalar, saldırganlık eğilimini artıran diğer etmenlerdir. Sosyal öğrenme süreçleri de bu davranışların pekişmesinde etkilidir. Sosyoekonomik düzeyin saldırganlık üzerinde doğrudan etkisi sınırlı olsa da, aile içi stres, eğitim düzeyi ve çevresel koşullarla etkileşim içinde dolaylı etkiler oluşturduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, ergenlerde saldırganlık davranışı çok boyutlu bir yapıya sahiptir ve bireysel, ailesel, sosyal ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle şekillenir. Madde kullanımı, olumsuz akran ilişkileri ve aile içi sorunlar bir araya geldiğinde saldırganlık riski önemli ölçüde artmaktadır. Bu nedenle aile, okul ve toplum temelli önleyici programlar ile duygusal düzenleme ve sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ergenler, saldırganlık, madde kullanımı, psikososyal değişkenler

Abastract

Adolescence is a critical period during which individuals experience intense physical, cognitive, and emotional development, and their risk-taking tendencies increase. Aggressive behaviors are observed in some adolescents during this period, and this can have negative effects on social relationships, academic success, and psychological adjustment. Aggression can manifest in both physical and verbal forms and can affect an individual's interactions with their environment. Research shows a significant relationship between aggression and substance use in adolescents. Adolescents who use substances exhibit higher levels of aggression than their non-using peers. This suggests that substance use triggers aggressive behavior by weakening impulse control and increasing susceptibility to risky behavior.

Psychosocial factors also play a significant role in the development of aggression. Low self-image, negative peer influence, family conflict, and inadequate social support are the primary factors that increase the risk of aggression. Peer pressure and the need for social acceptance, especially during adolescence, can lead individuals to model aggressive behavior and develop similar responses. Inconsistent discipline, indifference, or violence experienced within the family negatively impacts an adolescent's anger management and adaptability, facilitating the emergence of aggressive behavior. At the individual level, lack of empathy, impulsivity, and negative cognitive schemas are other factors that increase the tendency toward aggression. Social learning processes also play a role in reinforcing these behaviors. While socioeconomic status has a limited direct impact on aggression, it appears to have indirect effects through interaction with family stress, education level, and environmental conditions.

In conclusion, aggressive behavior in adolescents has a multidimensional structure and is shaped by the interaction of individual, familial, social, and environmental factors. The risk of aggression increases significantly when substance use, negative peer relationships, and family problems come together. Therefore, strengthening emotional regulation and social support mechanisms through family, school, and community-based prevention programs is critical.

Keywords: Adolescents, aggression, substance use, psychosocial variables

1. GİRİŞ

Ergenlik dönemi, çocukluk ile erişkinlik arasındaki geçiş süreci olup, bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin yoğun olarak yaşandığı kritik bir evredir. Bu dönem, genellikle 12–21 yaşları arasında tanımlanır ve bireylerin yetişkin yaşama hazırlık ve uyum süreçlerini içerir (Santrock, 2019). Ergenlik, insan gelişiminin başka hiçbir aşamasında böylesi büyük bir değişimin, böylesi kısa bir zamanda ve bu kadar çok alanda gerçekleşmediği eşsiz bir zaman dilimidir (Steinberg, 2014).

Ergenlik, bireylerin bedenlerinde hızlı ve belirgin değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu süreç, puberte olarak adlandırılır ve hormonların etkisiyle cinsel olgunlaşma, boy ve kilo artışı gibi fiziksel değişiklikleri içerir (Santrock, 2019). Bilişsel açıdan ise, ergenler soyut düşünme, problem çözme ve geleceğe yönelik planlar yapma becerilerinde gelişim gösterirler (Steinberg, 2014). Psikolojik açıdan, ergenlik dönemi kimlik arayışı, benlik saygısı ve duygusal denge kurma süreçlerini içerir. Erikson'un kimlik ve rol karmaşası evresi, bu dönemin temel psikolojik çatışmalarından biridir (Erikson, 1968). Sosyo-duygusal açıdan ise, ergenler arkadaşlık ilişkileri, romantik ilişkiler ve aile ile olan bağlarını yeniden şekillendirirler (Santrock, 2019).

Ergenlik dönemi, sosyal çevrenin ve kültürel faktörlerin birey üzerindeki etkisinin arttığı bir süreçtir. Akran baskısı, medya etkisi ve aile dinamikleri, ergenlerin davranışlarını ve tutumlarını şekillendiren önemli faktörlerdir (Steinberg, 2014). Bu dönemde, ergenler

toplumsal normları ve değerleri sorgularak kendi kimliklerini inşa etmeye çalışırlar. Ergenlik dönemi, çocukluk ile erişkinlik arasındaki geçiş süreci olup, bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin yoğun olarak yaşandığı kritik bir evredir. Bu dönem, bireylerin yaşamsal kararlar alma, sosyal uyum sağlama ve kimlik gelişimi süreçlerini içerir (Temel ve Aksoy, 2001). Ergen, bu dönemde kararsızlık ve belirsizlik yaşar; kimi zaman yetişkin gibi davranması gerekirken, kimi zaman çocukça tepkiler gösterebilir. Benzer şekilde, ergenin ailesi ve çevresi de bu karmaşık ruh haline uyum sağlamakta zorluk çekebilir ve beklentileri değişiklik gösterebilir (Gürsoy, Aksoy ve Temel, 2002). Ergenlik, biyolojik ve psikososyal değişimlerin eş zamanlı yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemde ergenin duygusal yoğunluğu artar ve davranışlarda aşırılıklar gözlemlenebilir. Ayrıca, uyumsuzluk ve dengesizlikler sıklıkla görülür; ergenin sosyal, akademik ve aile yaşantısında sorunlar ortaya çıkabilir (Öktem, 2000).

Ergenlik dönemi, çocukluk ile erişkinlik arasındaki geçiş süreci olup, bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin yoğun olarak yaşandığı kritik bir evredir. Bu dönem, genellikle 12–21 yaşları arasında tanımlanır ve bireylerin yetişkin yaşama hazırlık ve uyum süreçlerini içerir (Santrock, 2019). Ergenlik, insan gelişiminin başka hiçbir aşamasında böylesi büyük bir değişimin, böylesi kısa bir zamanda ve bu kadar çok alanda gerçekleşmediği eşsiz bir zaman dilimidir (Steinberg, 2014).

Ergenlik, bireylerin bedenlerinde hızlı ve belirgin değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu süreç, puberte olarak adlandırılır ve hormonların etkisiyle cinsel olgunlaşma, boy ve kilo artışı gibi fiziksel değişiklikleri içerir (Santrock, 2019). Bilişsel açıdan ise, ergenler soyut düşünme, problem çözme ve geleceğe yönelik planlar yapma becerilerinde gelişim gösterirler (Steinberg, 2014). Psikolojik açıdan, ergenlik dönemi kimlik arayışı, benlik saygısı ve duygusal denge kurma süreçlerini içerir. Erikson'un kimlik ve rol karmaşası evresi, bu dönemin temel psikolojik çatışmalarından biridir (Erikson, 1968). Sosyo-duygusal açıdan ise, ergenler arkadaşlık ilişkileri, romantik ilişkiler ve aile ile olan bağlarını yeniden şekillendirirler (Santrock, 2019).

553

Ergenlik dönemi, sosyal çevrenin ve kültürel faktörlerin birey üzerindeki etkisinin arttığı bir süreçtir. Akran baskısı, medya etkisi ve aile dinamikleri, ergenlerin davranışlarını ve tutumlarını şekillendiren önemli faktörlerdir (Steinberg, 2014). Bu dönemde, ergenler toplumsal normları ve değerleri sorgularak kendi kimliklerini inşa etmeye çalışırlar. Ergenlik dönemi, çocukluk ile erişkinlik arasındaki geçiş süreci olup, bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin yoğun olarak yaşandığı kritik bir evredir. Bu dönem, bireylerin yaşamsal kararlar alma, sosyal uyum sağlama ve kimlik gelişimi süreçlerini içerir (Temel ve Aksoy, 2001). Ergen, bu dönemde kararsızlık ve belirsizlik yaşar; kimi zaman yetişkin gibi davranması gerekirken, kimi zaman çocukça tepkiler gösterebilir. Benzer şekilde, ergenin ailesi ve çevresi de bu karmaşık ruh haline uyum sağlamakta zorluk çekebilir ve beklentileri değişiklik gösterebilir (Gürsoy, Aksoy ve Temel, 2002).

Ergenlik, biyolojik ve psikososyal değişimlerin eş zamanlı yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemde ergenin duygusal yoğunluğu artar ve davranışlarda aşırılıklar gözlemlenebilir. Ayrıca, uyumsuzluk ve dengesizlikler sıklıkla görülür; ergenin sosyal, akademik ve aile yaşantısında sorunlar ortaya çıkabilir (Öktem, 2000).

Ergenlik döneminde en sık görülen problemler şunlardır:

- Benlik ve kişilik gelişiminde sorunlar.
- Cinsiyet ve cinsiyet rollerinin kazanılmasında problemler (Temel ve Aksoy, 2001).
- Fiziksel görünüm ve sağlık ile ilgili sorunlar.
- Ev ve sosyal çevrede yaşanan ilişkisel problemler.
- Karşı cinsle ilişkilerdeki zorluklar.

- Meslek seçimi, okul ve ödevlerle ilgili güçlükler.
- Geleceğe yönelik planlamada yaşanan belirsizlikler.
- Töresel ve dinsel meseleler.
- Mali durumla ilgili sıkıntılar (Gürsoy, Aksoy ve Temel, 2002).

Ergen, bu sorunları çözmedikçe yetersizlik duygusu geliştirir. Sorunlarıyla başa çıkabilen ergenler kendilerinde yeterli duygusu kazanırken, baş edemeyenler saldırgan davranışlar gösterebilir veya sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanımına yönelebilir (Gürsoy, Aksoy ve Temel, 2002).

2. KURUMSAL ÇERÇEVEVE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde saldırganlık ve madde bağımlılığı ile ilgili tanımlayıcı, kuramsal bilgiler ve bu değişkenlerle ilgili yapılmış araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. Saldırganlık

Saldırganlık, özellikle son yıllarda bireysel ve toplumsal düzeyde dikkatle ele alınması gereken bir davranış biçimi olarak ön plana çıkmaktadır. Ergenlik döneminde giderek yaygınlaşan saldırgan tutumlar, kişilerarası ilişkilerde ciddi tehdit unsurları hâline gelmiştir. Alan yazında saldırganlık çeşitli biçimlerde tanımlanmış olsa da, tanımların ortak noktasını bu olgunun bir davranış türü olması oluşturur. Genel anlamda saldırganlık, canlı ya da cansız varlıklara zarar vermeye veya onları rahatsız etmeye yönelik eylemler olarak açıklanmaktadır (Boxer ve Tisak, 2005; Özmen, 2006).

Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında saldırganlık, bireyin kendisine, başka bir insana, hayvana ya da nesneye yönelik olarak kasıtlı veya istem dışı şekilde fiziksel ya da psikolojik zarar verebilecek davranışlarının tümünü kapsar (Moustone ve Pulkinen, 1991; Şahin, 2005). Bu bağlamda, saldırganlıkla bağlantılı kavramlar arasında öfke, şiddet ve zorbalık dikkat çekmektedir. Şiddet, fiziksel saldırıyı da içeren, yoğun olumsuz duygularla karakterize edilen bir durumdur. Çoğu zaman şiddet ve saldırganlık kavramları birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Şiddet; “yaralama ya da zarar verme amacıyla kullanılan fiziksel güç” veya “gücün başkalarını haklarından yoksun bırakacak biçimde adaletsizce kullanımı” olarak tanımlanmaktadır (Morrison ve Morrison, 1994).

Türkiye’de gerçekleştirilen “Ailede Kadına Karşı Şiddet ve Kadın Suçluluğu” araştırmasında şiddet, “bir kişinin diğerine fiziksel acı vermek ya da yaralamak amacıyla gerçekleştirdiği davranışlar” biçiminde tanımlanmıştır (İçli, Ögün ve Özcan, 1995). Morrison ve Morrison’un tanımına göre ise şiddet, yalnızca fiziksel zarar içeren eylemleri değil, aynı zamanda bireyleri haklarından mahrum bırakma durumlarını da kapsamaktadır (Öğülmüş, 1995).

Bazı araştırmacılar saldırganlığın temelinde, bireyin engellenme durumlarından kaynaklanan öfke duygusunun bulunduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte saldırganlığın tek bir nedene indirgenemeyeceği açıktır. Bu nedenle saldırganlık türlerinin incelenmesi, olgunun çok boyutluluğunu anlamak açısından önem taşır (Kuşluyan, 1999).

Saldırganlığın doğası üzerine yapılan tartışmalar, onun “doğuştan gelen içgüdüsel” bir tepki mi yoksa “öğrenilmiş, toplumsal ve kişilik temelli” bir davranış mı olduğu sorusu etrafında yoğunlaşmaktadır. Literatürde saldırganlığı açıklamaya çalışan bazı yaklaşımlar davranışın özelliklerine, bazıları ise bu davranışı ortaya çıkaran koşullara odaklanmıştır. Fromm (1968) saldırganlığı yapıcı-yaratıcı, yıkıcı, amaçlı ve araçsal biçimlerde sınıflandırmıştır.

Bandura (1973), saldırganlığın kesin sınırlarla tanımlanmasını eleştirerek, bir davranışın saldırgan olarak değerlendirilmesinin toplumun değer yargılarına bağlı olduğunu savunmuştur.

Ona göre saldırganlık, sosyal bağlamda zarar verici ve yıkıcı olarak kabul edilen davranışlardır. Worchel ve arkadaşları (1991) saldırganlığı öfkeli saldırganlık (angry aggression) ve araçsal saldırganlık (instrumental aggression) olarak ikiye ayırmıştır. Öfkeli saldırganlık, anlık öfke veya düşmanlık duygularının tetiklediği dürtüsel davranışlardır (Kassinove, 2005).

Davranışçı yaklaşım, saldırganlığın toplumsallaşma süreci içinde öğrenildiğini savunur (Johnson, 1972). Buss (1973), saldırgan davranışların iki ortak özelliğini vurgular: birincisi, zarar verici bir uyarıcı içermeleri; ikincisi ise kişiler arası bir etkileşim bağlamında gerçekleşmeleridir. Dolayısıyla, sosyal açıdan kabul gören bir davranış dahi zarar verici bir sonuç doğuruyorsa, bu eylem saldırgan olarak değerlendirilebilir (Johnson, 1972).

Güncel yaklaşımlar, saldırgan davranışların çevresel koşullar ve bireysel faktörlerin etkileşimi sonucu öğrenildiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, bir davranışın saldırgan olarak algılanması, yalnızca eylemi gerçekleştirenin niyetine değil, aynı zamanda hedefin algısına da bağlıdır (Bandura, 1973).

2.1.1. Saldırganlık Türleri ve Sınıflandırmaları

Literatürde saldırganlığın farklı yönlerini ortaya koyan çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bu türler genel olarak dolaylı-dolaysız, aktif-pasif, fiziksel-sözel, planlı-plansız ve bireyin kendine ya da başkasına yönelttiği saldırganlık biçiminde kategorize edilmektedir (Atamer ve Oral, 2004; Özmen, 2004).

- **Zevk İçin Saldırganlık**

Bazı bireyler yalnızca keyif alma amacıyla saldırgan davranışlar sergileyebilirler. Örneğin küçük bir çocuğun kendisine zarar vermeyen bir kedinin kuyruğunu çekmesinden haz duyması bu tür davranışa örnektir.

- **Savunma Amaçlı Saldırganlık**

Bazen saldırgan davranışlar, bireyin kendini koruma refleksinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Engellenme sonrası gelişen saldırganlık da bu kapsamda savunma odaklı bir tepkidir.

- **Araçsal Saldırganlık**

Araçsal saldırganlık, davranışın amacının doğrudan saldırı değil, başka bir hedefe ulaşmak olduğu durumları ifade eder (Öğülmüş, 1995). Örneğin, ebeveynin çocuğunu ders çalışması için dövmesi, hedefin davranış değişikliği olması nedeniyle araçsal niteliktedir (Kassinove, 2005).

- **Kültürel Saldırganlık**

Saldırganlık kültürel bağlam içinde öğrenilen ve toplumsal normlarla şekillenen bir davranıştır. Bir kültürde kabul gören saldırgan bir eylem, başka bir kültürde olumsuz değerlendirilebilir (Kuşluvan, 1999).

- **Fiziksel ve Sözel Saldırganlık**

Saldırganlık, fiziksel ve sözel biçimlerde görülebilir (Önder ve Dilbaz, 1994). Fiziksel saldırganlık bireyin beden bütünlüğünü tehdit ederken (Ünsal, 1996), sözel saldırganlık hakaret, alay veya küfür gibi sözlü eylemleri içerir (Wenar, 1994). Berkowitz (1993) bu türleri fiziksel/sözel ve doğrudan/dolaylı olarak da sınıflandırmıştır.

- **Etkinci ve Tepkisel Saldırganlık**

Cherer ve arkadaşları (1975), saldırgan davranışları güdülerine göre “etkinci” ve “tepkisel” olarak ikiye ayırmıştır. Etkinci saldırganlık içsel dürtülerden kaynaklanırken, tepkisel saldırganlık dışsal engellenmeler sonucu ortaya çıkar (Beygü, 1995).

2.1.2. Saldırganlık Kuramları

2.1.2.1. İçgüdü Kuramları

İçgüdü kuramları, saldırganlığın insan doğasının bir parçası olduğunu ve doğuştan geldiğini öne sürer (Baron ve Byrne, 2000). Freud, saldırganlığın temelinde iki güdü bulunduğunu savunmuştur: yaşam güdüsü (libido) ve ölüm güdüsü (thanatos) (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1989). Thanatos enerjisinin dışa yönelmesi saldırgan davranışlara yol açar. Freud'a göre bu enerjinin boşaltılması, bireyde gerginliğin azalmasını sağlar (Brewer ve Crano, 1994).

İçgüdü kuramları, kültürel farklılıkları açıklamakta yetersiz kalmış ve zamanla yerini çevresel etkenleri de dikkate alan yaklaşımlara bırakmıştır (Brehm, Kassin ve Fein, 1999; Myers, 2002).

2.1.2.2. Biyolojik Kuram

Biyolojik yaklaşımlar, saldırganlığın yalnızca içgüdüsel değil, aynı zamanda genetik, hormonal ve nörolojik etmenlerle de ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Kenrick, Neuberg ve Cialdini, 1999). Araştırmalar, beyin yapısı, sinir sistemi ve hormon düzeylerinin saldırgan davranış üzerinde belirleyici olabileceğini göstermektedir (Fisher, 1976).

- **Genetik Etkenler**

Bazı bireylerin kalıtsal özellikleri onları saldırganlığa daha yatkın kılmaktadır (Moeller, 2001). İkiz çalışmaları, genetik benzerlik arttıkça saldırganlık eğiliminin de benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur (Berkowitz, 1993; Rushton ve diğ., 1986). Ancak çevresel değişkenler bu sonuçların kesinliğini sınırlamaktadır (Franzoi, 2003).

- **Sinir Sistemi**

Beynin belirli bölgeleri, özellikle hipotalamus ve amigdala, saldırgan davranışların oluşumunda önemli rol oynar (Tiryaki, 2000). Korteksin gelişmesiyle birlikte bu dürtülerin kontrolü güçlenmiştir (Aronson, Wilson ve Akert, 1999).

- **Biyokimyasal Etkenler**

Testosteron, serotonin ve alkol gibi biyokimyasal unsurlar saldırgan davranış üzerinde etkili bulunmuştur. Yüksek testosteron düzeyleri saldırganlığı artırırken (Aronson, Wilson ve Akert, 1999), serotonin düzeyinin düşmesi bu eğilimi güçlendirmektedir (Renfrew, 1997). Alkol ise bilişsel kontrolü azaltarak saldırgan davranış olasılığını yükseltir (Baron ve Byrne, 1991; Giancola, 2002). Sonuç olarak biyolojik faktörler, saldırganlığın doğrudan nedeni olmaktan ziyade, bireyleri çevresel uyaranlara karşı daha hassas hâle getiren değişkenlerdir (Berkowitz, 1993).

2.1.2.4. Dürtü Kuramı: Engellenme-Saldırganlık Hipotezi (ESH)

Engellenme-saldırganlık kuramı, bireylerin amaçlarına ulaşmasını engelleyen dışsal faktörlerin saldırgan davranışları tetikleyebileceğini öne sürer (Brehm, Kassin ve Fein, 1999). Kurama göre, engellenme hayal kırıklığı yaratır ve bireyler bu engeli aşmak için saldırgan davranışlarda bulunabilir (Berkowitz, 1993).

Kuram üç temel varsayıma dayanır:

- Tüm engellenmeler saldırganlığa yol açar.
- Tüm saldırganlıklar engellenmelerden kaynaklanır.
- Saldırgan davranış gerilimi azaltır ve sonraki saldırganlık olasılığını düşürür (Franzoi, 2003; Dollard ve diğ., 1998).

Dollard ve arkadaşları (1939), engellenmeyi “bir davranış dizisine müdahale” olarak tanımlamış ve saldırganlığı, “amacı yöneltildiği kişiye zarar vermek olan davranış” olarak

açıklamıştır. Engellenme kaynağına doğrudan saldırı mümkün değilse, saldırganlık başka hedeflere yönlendirilebilir; buna yer değiştirmiş saldırganlık denir (Brewer ve Crano, 1994). Kuram ayrıca, saldırgan davranışın gerilimi azaltarak gelecekteki saldırganlık olasılığını düşürdüğünü öne süren boşalma (catharsis) kavramını da içerir (Çetinkaya, 1991). Ancak boşalma etkisi her zaman gözlenmez; hedefin güçlülüğü, sosyal kabul ve bireyin suçluluk duygusu bu etkiyi etkiler (Geen ve Quanty, 1995).

Engellenme-saldırganlık kuramı, her engellenmenin saldırganlıkla sonuçlanacağını varsaydığı için eleştirilmiştir. Berkowitz (1967) engellenmenin yalnızca olumsuz duyguları tetikleyen birçok faktörden biri olduğunu ve saldırganlığın olumsuz duygulara bağlı olarak değil, durumun yorumlanmasına ve geçmiş deneyimlere bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Kuramdan türetilen ipucu kuramı ise, saldırganlık ipuçlarının (ör. şiddet içerikli bilgisayar oyunları) saldırgan davranış olasılığını artıracaklarını öne sürer. Buna karşın boşalma denencesi, bireyin dolaylı olarak saldırgan içerik deneyimleyerek gerilimini azaltacağını ve gelecekte saldırgan davranış olasılığının düşeceğini savunur.

2.1.2.5. Boşalma Kuramı

Boşalma (catharsis) kuramına göre, saldırganlık hayal etme, gözlemleme veya rüya görme yoluyla ifade edildiğinde, saldırganlık dürtüsünde azalma ve rahatlama sağlanır (Berkowitz, 1993; Brehm, Kassin ve Fein, 1999). Ancak bazı araştırmalar, saldırganlığı hayal etmenin veya şiddet içerikli medyayı izlemenin saldırganlığı azaltmaktan çok artırabileceğini göstermektedir. Boşalma, kısa vadede gerilimi azaltırken uzun vadede saldırgan davranışları artırabilir. Literatür, medyadaki şiddetin saldırganlığın tek nedeni olmasa da, önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir (Dorman, 1997).

2.1.2.6. Uyarılma Aktarımı Kuramı

Schacter ve Zillman'a göre, önceki olaylardan kalan farkında olunmayan uyarılma, daha sonraki ortamlarda duygusal tepkileri artırabilir. Bu uyarılmalar, saldırganlığın tetiklenmesine yol açar (Brewer ve Crano, 1994). Örneğin, şiddet içeren pornografi olumsuz duygular uyandırarak saldırganlığı artırabilir.

2.1.2.7. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre saldırganlık, doğuştan gelen bir içgüdü değil, gözlem ve taklit yoluyla öğrenilen bir davranıştır (Bandura, 1973). Saldırgan davranış, çevre tarafından pekiştirildiğinde tekrarlanır; ödül artırır, ceza azaltır (Bandura ve Walters, 1959). Çocuklar, sevdikleri veya hayranlık duydukları modelleri taklit etme eğilimindedir ve modelin davranışlarının sonuçları (ödül/ceza) taklit olasılığını etkiler (Bandura, Ross ve Ross, 1961, 1963).

Sosyal öğrenme kuramı, Engellenme-Saldırganlık ve Uyarılma Aktarımı kuramlarından farklı olarak, araçsal saldırganlığı açıklayabilir. Saldırgan içerikli bilgisayar oyunları, taklit yoluyla saldırgan davranışları artırabilir. Kuram, bilişsel süreçlerin ve gözlem yoluyla öğrenmenin önemini vurgular, davranışçı yaklaşımlardan ayrılır (Avcı, 2006; Back, Schultz ve Schultz, 2000).

2.1.2.8. Ekolojik Kuram

Bronfenbrenner'in ekolojik sistemler kuramına göre, insan gelişimi bireysel özelliklerle çevresel faktörlerin sürekli etkileşimi sonucunda biçimlenmektedir. Bu yaklaşıma göre ergenlik döneminde gözlenen saldırgan davranışlar da yalnızca bireysel eğilimlerin bir sonucu değil, aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu çok katmanlı sosyal çevrelerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır (Garbarino, 1999). Ekolojik modele göre saldırganlığı etkileyen değişkenler, bireysel, ailevi, okul ve akran, toplumsal ve durumsal olmak üzere beş ana düzeyde ele

alınabilir.

Bireysel

faktörler:

Ergenlerde saldırganlık eğilimini artırabilen bireysel etkenler arasında doğum öncesi travmalar, genetik yatkınlık, hiperaktivite, dikkat eksikliği, olumsuz mizaç özellikleri, psikiyatrik sorunlar ve madde kullanımı yer almaktadır (Verlinden ve ark., 2000). Bu faktörler, bireyin biyolojik ve psikolojik gelişim süreçlerini doğrudan etkileyerek davranışsal kontrolü zorlaştırabilmektedir.

Ailevi faktörler: Aile ortamı, saldırgan davranışların öğrenilmesinde ve pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aile içinde denetim eksikliği, ebeveynler arası çatışmalar, fiziksel veya duygusal ihmal, istismar ve cezalandırıcı disiplin uygulamaları ergenlerde saldırgan tutumları güçlendirebilmektedir (National School Safety Center, 1999).

Okul ve akran faktörleri: Okul ortamı ve akran ilişkileri, ergenin sosyal davranışlarının şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Akademik başarısızlık, sosyal dışlanma, denetimsiz veya kalabalık okul ortamları ile saldırgan davranışları teşvik eden akran gruplarına katılım, saldırgan eğilimlerin artmasına neden olabilmektedir (National School Safety Center, 2000).

Toplumsal faktörler: Toplumsal düzeyde yoksulluk, etnik ayrımcılık, düzensiz ve güvensiz yaşam alanları, medya aracılığıyla sunulan şiddet içerikleri gibi etmenler, ergenlerde saldırgan davranışların normalleşmesine katkı sağlayabilmektedir (Strasburger, 1995; American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 1999). Bu tür çevresel koşullar, saldırganlığın sosyal öğrenme yoluyla içselleştirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Durumsal faktörler: Anlık ya da çevresel koşullara bağlı olarak ortaya çıkan bazı durumlar da saldırgan davranışları tetikleyebilmektedir. Alkol ve madde kullanımı, saldırı aracı olarak kullanılabilecek nesnelerin bulunması, hedef kişiyle olan ilişki biçimi ve çevresel stres kaynakları bu kapsamda değerlendirilmektedir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 1999).

558

Sonuç olarak, ekolojik kuram saldırganlığın tek bir kaynaktan değil, bireyin yaşamını çevreleyen çok katmanlı sistemlerin etkileşimi sonucu ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, saldırganlık davranışlarını anlamada hem bireysel hem de çevresel düzeyde önleyici müdahalelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.1.2.9. Genel Duygusal Saldırganlık Modeli

Genel Duygusal Saldırganlık Modeli, saldırganlığın öğrenilmesi, gelişimi ve ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli kuramsal yaklaşımları bir araya getiren bütüncül bir modeldir. Bu modele göre, kişisel özellikler ile durumsal faktörler, bireyin bilişsel ve duygusal süreçleri üzerinde etkili olmakta ve saldırgan davranışların ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. Saldırgan eğilimleri yüksek bireyler, yaşadıkları olayları daha düşmanca algılama eğilimindedir. Ayrıca, kısa süreli şiddet içerikli bilgisayar oyunlarına maruz kalmanın saldırgan düşünceleri geçici olarak artırdığı; bu tür oyunlara uzun süreli maruz kalmanın ise saldırganlıkla ilişkili bilişsel yapıları güçlendirerek bireyde şiddete karşı duyarsızlaşma oluşturduğu belirtilmektedir (Anderson, 1997; Anderson ve Dill, 2000).

2.1.2.10. Bilgi İşleme ve Bilişsel Davranışçı Kuramlar

Bilgi işleme kuramı, bireylerin sosyal davranışlarını, geçmiş deneyimlerinden oluşan bilişsel şemalar aracılığıyla düzenlediklerini ileri sürmektedir. Bu kurama göre saldırgan davranış, bireyin sahip olduğu bilişsel şemalarda saldırganlığın uygun ya da faydalı olarak değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkar. Saldırgan davranışa ilişkin olumlu şemalar, benzer durumlarda saldırganlığın tekrar edilmesine neden olur.

Bilişsel davranışçı yaklaşım ise, öğrenmenin ödül ve ceza mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştiğini vurgular. Buna göre, ödüllendirilen saldırgan davranışlar gelecekte tekrarlanma eğilimi gösterirken, cezalandırılan davranışlar azalır (Şahin, 2005).

2.1.3. Saldırgan Davranış İçin Risk Etmenleri

İnsan davranışları, biyolojik eğilimler ile çevresel koşulların karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenmektedir (Downs, 1973; Balcıoğlu, 2001). Uygun çevresel koşullardan yoksun çocuklar, duygusal olarak güvensizleşebilir ve bu durum hırçınlık, sinirlilik, kaygı ya da saldırganlık biçiminde kendini gösterebilir. Aile içinde öfke ve şiddete maruz kalan çocukların, yetişkinlikte benzer davranış örüntülerini sürdürme olasılıkları yüksektir (Frias-Armenta ve ark., 2002; Gültekin ve Sayıl, 2005).

Horney (akt. Beygü, 1995), saldırganlığın kaynağını çocukluk döneminde yaşanan temel anksiyete ile açıklar; bireyin kendisini tehlikelerle dolu bir dünyada yalnız ve çaresiz hissetmesi saldırgan davranışları bir savunma mekanizması hâline getirebilir. Fromm ise saldırganlığın kökenini, bireysel karakter yapısı ve toplumsal koşulların etkileşiminde görür. Toplumda baskı, sıkıntı ve yıkıcılığın artması, bireylerde saldırganlığın daha sık gözlenmesine neden olmaktadır.

Kashani ve arkadaşları (1999), gençlerde şiddet davranışlarını etkileyen faktörleri psiko-sosyal risk etmenleri olarak sınıflandırmış; bireysel, aile, akran, okul ve toplumsal değişkenlerin birbiriyle etkileşim içinde olduğunu belirtmiştir. Dilbaz (1999) ise bu faktörleri bireysel, öyküsel, klinik ve diğer etmenler olmak üzere dört ana grupta toplamıştır.

2.1.4.1. Bireysel Etmenler

a) Demografik Özellikler: Ergenlik dönemi, suç ve saldırganlık davranışlarının en sık görüldüğü gelişimsel dönemdir. Düşük sosyo-ekonomik düzey, saldırganlık eğilimini yaklaşık üç kat artırmakta; bu eğilim erkeklerde daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır.

b) Bilişsel Özellikler: Zekâ düzeyi ile saldırganlık arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Düşük zekâ, algı bozuklukları, muhakeme yetersizliği ve akademik başarısızlık, saldırgan davranış riskini yükseltmektedir. Ayrıca, kafa travmaları veya temporal lob epilepsisi gibi nörolojik rahatsızlıklar da saldırganlıkla ilişkilendirilmektedir.

c) Kişilik ve Psikopati: Antisosyal kişilik, şizofreni, psikopati ve paranoid bozukluklar saldırganlık riskini artıran önemli etmenlerdendir (Dilbaz, 1999). Ayrıca, dürtüsellik, düşük kaygı düzeyi, vicdan zayıflığı, empati eksikliği, eleştiriyi tolere edememe ve zor mizaç gibi kişilik özellikleri de risk faktörleri arasında sayılmaktadır (Korkut, 2004; Özmen, 2004).

d) Bilişsel Uygunluk: Bireyin şiddeti başarı ya da güç kazanma aracı olarak algılaması, saldırgan davranışlara yönelik olumlu beklentiler geliştirmesine neden olabilir.

e) Duygulanım Uygunluğu: Yoğun öfke, kin duygusu ve dürtüsellik, bireyin saldırgan davranış sergileme olasılığını artıran duygusal faktörlerdir.

2.1.4.2. Öyküsel Etmenler

a) Sosyal Öykü: Tutarsız ebeveyn tutumları, aile içi çatışmalar, fiziksel veya duygusal istismar, boşanma gibi olumsuz aile yaşantıları saldırganlık riskini yükseltmektedir (Özmen, 2004). Ayrıca, işsizlik ve yerleşim yeri istikrarsızlığı da bu riski güçlendiren sosyal etmenler arasında yer almaktadır.

b) Eğitim Öyküsü: Düşük eğitim düzeyi ve akademik başarısızlık, bireyin saldırgan davranışlara yönelme olasılığını artırmaktadır.

c) Suç ve Şiddet Öyküsü: Daha önce tekrarlayan saldırgan davranış geçmişine sahip bireylerde, özellikle beşten fazla saldırı öyküsü bulunanlarda, yeniden saldırgan davranış

gösterme riski %50'nin üzerine çıkmaktadır.

d) İlk Ciddi Atağın Yaşı: Çocukluk döneminde başlayan saldırgan davranış örüntüleri, yetişkinlikte kalıcı saldırgan eğilimlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Dilbaz, 1999).

2.1.4.3. Klinik Etmenler

Majör psikiyatrik hastalıklara sahip bireylerde saldırganlık riski genel nüfusa kıyasla üç ila beş kat daha fazladır. Ayrıca madde kötüye kullanımı, özellikle alkol bağımlılığı, saldırgan davranış olasılığını 12 kat; diğer bağımlılık türleri ise 16 kata kadar artırabilmektedir.

2.1.4.4. Diğer Etmenler

- **Algılanan stres:** Aile ve akran ilişkileri ile ilgili zorlayıcı durumlar.
- **Zayıf sosyal destek:** Olumsuz çevre, aile, okul ve akran ilişkileri risk faktörüdür (Dilbaz, 1999).
- **Olası şiddet davranışı ipuçları:** Şiddet içerikli resim ve yazılar, başkalarına tehditler, geçmiş saldırgan davranış, hayvanlara zarar verme, kendini soyutlama, silahlara ilgi, alay etme, madde kullanımı, farklı görülme, okula ilgisizlik, ailede stres (Çelen, 2006).

2.1.5. Saldırganlık ile İlgili Araştırmalar

Günümüzde, saldırgan davranışları önlemeye yönelik öfke denetimi ve değerlendirme çalışmaları giderek artmaktadır. Tarihsel olarak, saldırgan davranışların tedavisinde hem psikofarmakolojik hem de davranışsal modeller kullanılmıştır. Ancak psikofarmakolojik yöntemlerin, zihinsel bozuklukların iyileştirilmesinde etkili olduğu gözlenirse de, saldırgan davranışları azaltmada yeterli olmadığı belirtilmektedir (Brylewski ve Duggan, 1999; Rose ve ark., 2005). Öte yandan, bazı araştırmalar davranışsal müdahalelerin saldırganlığı azaltmada etkili olabileceğini göstermektedir (Lennox, Miltenberger, Spengler ve Efranian, 1988; Scotti, Evans, Meyer ve Walker, 1991; Rose ve ark., 2005).

Özellikle ergen kızlarda, öfke ile baş etme stratejileri ve akranlarla çatışma çözme becerilerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Araştırmalar, kızların olumsuz etiketleme ve provokatif davranışları, intikam veya kontrol amaçlı kullandıklarını göstermektedir (Tanenbaum, 2000; White, 2002; Brown, 1998). Bu nedenle, saldırgan kızlara yönelik danışma grupları oluşturulması önerilmektedir (Basow ve Rubin, 1999; Cummings ve ark., 2004). Saldırganlığı önlemede sosyal algının ve temel bilişsel yeteneklerin (dikkat, seçici algı ve dürtü kontrolü) eğitimi önemlidir (Woldman, 1996). Ayrıca, aile eğitiminin önemi büyüktür; ancak pek çok aile sorunun çocukla ilgili olduğuna inanmakta ve çözüm sürecine karamsar yaklaşmaktadır. Ailelerin hem kendi hem de çocuklarının olumsuz duygularının yönetimi ve arabuluculuk becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Manen ve ark., 2004; DeBaryshe ve Fryxell, 2004; Özmen, 2004).

Araştırmalar, sosyal beceri eksikliğinin saldırgan davranışlarla ilişkili olduğunu ve sosyal beceri eğitimi ile bu davranışların azaltılabileceğini göstermektedir (Dodge, 1991; Johnson ve Johnson, 1996; Parkhurst ve Asher, 1992; Shectman, 2000). Ayrıca, bilişsel-davranışçı öfke kontrol programları, saldırganlık ve düşünce bozukluklarını azaltmada etkili bulunmuştur (Beck ve Fernandez, 1998; Digivseppe, 1999; Novaco, 1997; Rose ve ark., 2005).

Bilişsel-davranışçı yaklaşımlar, özellikle okullarda uygulanabilirliğe sahiptir. Yükleme kuramına göre, aşırı saldırgan çocuklar diğerlerine karşı düşmanca niyetler yüklemekte ve davranışları tepkisel saldırganlığa dönüşmektedir (Weiner, 1986). Bu nedenle, düşünce süreçlerini değiştirmeyi hedefleyen programlar önerilmektedir (Hudley, Brits, Wakefield ve Smith, 1998; Shectman, 2000).

Novaco'nun çalışmaları temel alınarak geliştirilen bilişsel müdahaleler, bireylere öfkelerinin saldırgan davranışlarla sonuçlanabileceğini fark ettirerek, bu davranışları azaltmayı amaçlamaktadır (Novaco, 1975, 1976, 1979). Araştırmalar, bilişsel-davranışçı terapilerin hem küçük yaşlardaki çocuklarda hem de ergenlerde öfke ve saldırganlık yönetiminde etkili olduğunu göstermektedir (Taylor, 2002; Whitaker, 2001; Manen ve ark., 2004; Durlak ve ark., 2001).

Howells ve Day (2003), saldırganlık müdahalelerinde dikkate alınması gereken faktörleri iki başlık altında toplamaktadır. İlk olarak, akıl hastalığı (Hodgins ve Muller; Isberner, 2000) gibi karıştırıcı etkenler ile madde kötüye kullanımı ve aile ilişkilerindeki zorluklar gibi komorbid faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İkinci olarak ise, danışanın programa katılma istekliliği önemlidir. Danışanın öfke algısı ve terapiden beklentileri, uygulamanın etkinliğini doğrudan etkileyebilir (Howells ve Day, 2003; Novaco, 1993; Rose ve ark., 2005). Ayrıca, danışanın cinsiyeti, yaşı, zihinsel sağlık durumu ve terapötik faktörler de uygulama sonuçlarını belirleyen etmenler arasında yer almaktadır (Rose ve ark., 2005).

Shectman (2000), çevresel koşulların ve olayların geçtiği ortamın yeniden yapılandırılmasının, problem çözme becerilerini geliştirmede ve etkili davranışların kazandırılmasında kritik olduğunu vurgulamaktadır (Guerra, Totlan ve Hammand, 1994; Shectman, 2000). Ergenler için geliştirilen Şiddet Önleme Müfredat Programı (Prothrow ve Smith, 1987), davranış değişimini hedefleyen ve yüksek geçerliliğe sahip fakat sınırlı gözlemsel destek sunan bir modeldir (Larson, 1998; Shectman, 2000).

Öfke ve saldırganlığı azaltmaya yönelik programlar, genellikle ergenlerin davranışlarını tanımlama ve düzenleme becerilerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Öfke Kontrol Programı (Feidler & Ecton, 1986) ve benzeri müdahaleler, gevşeme teknikleri, öz-yönerge kullanımı, öfke sırasında kendini gözlemlene ve sosyal problem çözme becerilerini içermektedir (Larson, 1998; Shectman, 2000). Çok boyutlu müdahale programları, duygusal ve kişisel deneyimlerin değerlendirilmesini de kapsamakta ve bireylerin motivasyonunu artırmayı amaçlamaktadır (Berkowitz, 1994; Eron, 1994; Prochaska, 1995; Shectman, 2000).

İngiltere'de yatılı öğrenciler üzerinde yapılan bir deneyde, farklı programlar izleyen gruplar arasında saldırganlık ve sosyal davranış farklılıkları gözlemlenmiştir. Komik ve sosyal içerikli programları izleyen grupta hoşgörü ve iletişim becerileri artarken, şiddet içerikli programları izleyen grupta sözel ve fiziksel saldırganlık düzeyleri yükselmiştir (Singer ve Singer, 1980). Araştırmalar, aile içi çatışmaların ve anne şefkatinin yokluğunun ergenlerde saldırganlık riskini artırdığını göstermektedir. Gevşek çocuk yetiştirme tutumları ile itici ve düşmanca ebeveyn davranışlarının birleşimi, en yüksek saldırganlık düzeyine yol açmaktadır (Feckbach, 1970; Aydın, 2004). Medyadaki şiddet içeriklerine maruz kalmanın da çocuklarda saldırgan davranışları artırdığı bildirilmiştir (American Academy of Pediatrics, 1997; Gren ve Quanty, 1977; Atkinson ve ark., 1996).

Köknal'e (1996) göre, toplumda delikanlılık veya kabadayılık adı altında hoş görülen saldırgan davranışlar, çocuk ve gençler tarafından öğrenilmekte ve pekiştirilmektedir. Böylece, çevresel modeller ve tekrarlar, toplumda saldırganlık ve şiddet davranışlarının sürdürülmesini kolaylaştırmaktadır (Lorenz ve Schultz, 1996).

Eğitim yöntemi olarak baskı, korkutma ve dayak uygulamalarının da çocuk ve ergenler üzerinde benzer sonuçlar yarattığı bilinmektedir. Köknal'e (1996) göre, bu yöntemlerin bir eğitim aracı olarak kullanıldığı ortamlarda yetişen bireylerin suç işleme oranları daha yüksektir (Lorenz ve Schultz, 1996). Kazdin (1997), çocuk ve ergenlerin yaklaşık %10'unda davranış problemleri bulunduğunu, bunların ise %5'inin ciddi düzeyde olduğunu ifade etmiştir. Bu davranış problemleri farklı etmenlerle ilişkili olup, uygun ve önleyici müdahale programları ile kontrol altına alınabilmektedir.

Müdahale programları, risk faktörlerine odaklanmaktadır. Örneğin, anti-sosyal davranışları değiştirme; anti-sosyal akran gruplarını azaltma, öz-denetimi artırma, aileyi gözlemlemeye yönlendirme, yalan söyleme, çalma ve saldırganlık davranışlarının yerine alternatif davranışlar kazandırma yöntemleri bu programların temelini oluşturmaktadır (Andraws, 1995; Gundersen ve Svartdal, 2006). Bu yöntemler arasında ergenler ve yetişkinler için öfke kontrol programları, ergenlik öncesi saldırgan çocuklar için müdahaleler ve aile eğitimi yer almaktadır. Programların çoğu, doğrudan veya dolaylı olarak sosyal beceri ve etkileşim bileşenleriyle ilişkilidir. Gatt ve Fredson (1977), en etkili programların kendilik kontrolü, stres yönetimi, karar verme, sosyal problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirdiğini belirtmiştir (Aggression Replacement Training, ART) (Gundersen ve Svartdal, 2006).

“Genç Kimliği – Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili” araştırmasına göre, şiddet eğilimi olan gençler genellikle boşanmış, ebeveynlerinden birinin vefat ettiği veya birinin yurt dışında bulunduğu ailelere mensup kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca hayatlarının önemli bir bölümünü yurt dışında geçiren bireylerde saldırganlık eğilimi daha yüksektir (Bayhan, 2002).

Bir diğer çalışmada, lise öğrencilerinde aileden algılanan destek düzeyi ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, aileden algılanan destek ile okuldaki arkadaşlık ilişkilerinden memnun olma durumu, saldırganlık puanları üzerinde anlamlı bir etki göstermiştir. Ancak, aileden algılanan destek düzeyi ile cinsiyet, sınıf, aile gelir durumu algısı ve ailede şiddet uygulanma durumu değişkenlerinin ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca aileden algılanan destek, aile gelir durumu algısı ve ailede şiddet uygulanma durumu değişkenlerinin saldırganlık puanları üzerindeki temel etkileri anlamlı bulunmuştur (Yalçın, 2007).

Son on yılda, suçlu ve kurban sayılarında belirgin bir artış gözlenmiştir (Loeber ve Farrington, 1998; Shectman, 2000). Zorbalık, kavga, fiziksel yaralanmalar ve okula silah getirme gibi durumlar ergenlerde yaklaşık 7. sınıf seviyelerinde zirve yapmaktadır (Larson, 1998; Shectman, 2000).

2.2. Madde Bağımlılığı

İnsanlar, yaşamları boyunca bazı alışkanlıklar sonucu nesne, durum veya olaylara bağımlılık geliştirebilirler. Uyuşturucu ve uyarıcı maddeler, merkezi sinir sistemi üzerinde etkili olup; ruhsal yaşamı, duyguları, düşünce ve davranışları değiştirerek kısa sürede bağımlılık oluşturabilir (Köknel, 1998). Bu maddeler arasında alkol, amfetaminler, opiyatlar, esrar, kokain, halüsinojenler, ekstazi ve uçucu maddeler sayılabilir.

2.2.1. DSM-IV’e Göre Madde Bağımlılığı

12 ay içinde, en az üç kriterle kendini gösteren uygunsuz madde kullanımı; tolerans ve yoksunluk gelişimi, maddeyi kontrol edememe, zaman harcama, sosyal ve mesleki etkinliklerden geri kalma, fiziksel veya psikolojik sorunlara rağmen kullanımı içerir (APA, 2000).

2.2.2. DSM-IV’e Göre Madde Kötüye Kullanımı

12 ay içinde en az bir kriterle ortaya çıkan uygunsuz madde kullanımı; sorumlulukları yerine getirememe, tehlikeli durumlarda kullanma, yasal sorunlar ve toplumsal/kişilerarası çatışmalara rağmen kullanımı kapsar (APA, 2000).

2.2.3. Madde Bağımlılığının Nedenleri

Uyuşturucu bağımlılığı; ilacın özellikleri, kullanıcı ve sosyal çevre etkenleriyle açıklanabilir.

2.2.3.1. Maddenin Farmakolojik ve Fizyolojik Özellikleri

Madde kullanımının ardından haz, gevşeme ve güç hissi gibi etkiler oluşur. Bu maddeler

alınmadığında yoksunluk belirtilerinden kaçınmak için tekrar kullanılır. Beyindeki sinir ağları, kimyasal maddeler ve reseptörler aracılığıyla düşünce, bellek, duygu ve hareket kontrolünü sağlar. Bu nörokimyasal sistemlerin dengesi bozulduğunda madde bağımlılığı ve yoksunluk sendromu gelişebilir (Bilim ve Teknik, 1996).

2.2.3.2. Kişilik Özellikleri

Ergenin kendi kimliğini tanıması, değerlerini belirlemesi ve özdeşim kurması, başarılı kimlik statüsünün göstergesidir. MKB (Madde Kullanım Bozukluğu) olan ergenler, hayatı sorgulama, meslek edinme ve değerler sistemi oluşturma konularında kayıtsız olabilir. Kararsız kimlik statüsü, ergenlik döneminde sık görülür ve MKB olanlarda psiko-sosyal olumsuzluklar nedeniyle daha belirgindir (Yüncü, 2007).

Madde bağımlılığı, belirli bir kişilik tipi ile sınırlı değildir; hem biyolojik hem de sosyal faktörler etkili olur. Genel olarak bağımlılar, iç gerilimi yüksek ve doyumsuz kişilerdir; sevgi, güven ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları tatmin edilmediğinde maddelere yönelirler. Ayrıca genetik faktörler, maddenin vücutta yıkım hızı ve duyarlılığı üzerinde etkilidir (Doğan, 1997).

2.2.3.3. Sosyal Çevre, Etkileşimler ve Arkadaşlık İlişkileri

Sosyal çevre ve arkadaş grupları, madde kullanımında belirleyici ve devam ettirici rol oynar. Ergenler, kimlik arayışı ve otoriteye başkaldırı süreçlerinde çevresel etkilere açık hâle gelirler. Aile ve okuldan ilgi göremeyen ergenler, arkadaş gruplarında kabul görme amacıyla madde kullanımına yönelebilir. Ayrıca, işsiz ve amaçsız kişiler ile sosyal ortamlarda (kafe, bar, disko) ergenler uyuşturucuya maruz kalabilirler (Bilim ve Teknik, 1996).

2.2.4. Bağımlılık Yapma Özelliğine Sahip Maddelerin Ortak Özellikleri

- **Keyif Vericilik:** Maddeler, yeme-içme veya cinsel etkinlikler gibi yaşamsal tatmin sağlayarak ödüllendirici etki gösterir.
- **İlaç Arayışı Davranışı:** Kullanıcı, maddeyi elde edemezse kendini kötü hisseder ve yoğun bir arzu gösterir.
- **Tolerans Gelişimi:** Kullanım süresince aynı doz etkili olmaz; doz artırımı gerekir. “Çapraz tolerans” diğer aynı grup maddelere de etki eder.
- **Yoksunluk Sendromu:** Ani kesilme durumunda ıstırap verici belirtiler ortaya çıkar, bağımlılığı pekiştirir.
- **İkincil Hastalıklar:** Kronik kullanım fiziksel ve ruhsal hastalık riskini artırır (AIDS, karaciğer, böbrek hasarı, psikoz, kanser).
- **Yasak ve Toplumsal Tepki:** Maddelerin çoğu yasaklıdır ve toplumsal tepkiler görülür.

Psikoaktif maddelere başlama sebepleri arasında stres, çevresel baskılar ve sosyal etkileşimler de bulunmaktadır (Kapaklıkaya, 1986).

2.2.5. Psiko-Aktif Maddelerin Sınıflandırılması

Psikoaktif maddelerin sayısı günümüzde artmaktadır; bu nedenle sınıflandırma, etkileri temel alınarak yapılır. Merkezi sinir sistemi (MSS) üzerinde etkilerine göre sınıflandırılabilir:

- **Narkotik (Uyuşturucu):** Afyon, eroin gibi maddeler
- **Stimulan (Uyarıcı):** Kokain, amfetaminler
- **Depresan (Bastırıcı):** Alkol
- **Halüsinojen:** Esrar

Dünya Sağlık Örgütü, psikotrop ilaçları ise ruhsal ve davranışsal bozukluklara neden olan

maddeler olarak sınıflandırır: alkol, opioidler, kannabinoidler, sedatif/hipnotikler, kokain, kafein, halüsinojenler, tütün, uçucular ve karışık psikoaktif maddeler.

2.2.6. Psikoaktif Maddelerin Etkileri

Psikoaktif maddelerin temel özelliği MSS'ye etki ederek bağımlılık yapmalarıdır. Tomografi ve manyetik rezonans ile beyin üzerindeki etkileri tıbbi, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla incelenmektedir.

2.2.6.1. Narkotik (Uyuşturucu) Etki Edenler

- **Afyon ve Alkaloidleri:** Morfin, kodein, tebain gibi doğal alkaloidleri içerir. Morfin, ağrı kesici ve öfori etkisi yapar; eroin ise morfinin yarı sentetik, 2-3 kat güçlü ve daha bağımlılık yapıcı türüdür.
- **Eroin:** Sigara, burun veya damar yoluyla alınır; kısa sürede öfori ve gevşeme sağlar. Uzun süre kullanım yoksunluk krizlerine ve AIDS, Hepatit gibi hastalık riskine yol açar (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

2.2.6.2. Uyarıcı (Stimulan) Etki Edenler

- **Kokain:** Uyarıcı etkisiyle öfori, uyanıklık ve enerji sağlar. Dopamin, norepinefrin ve serotonin geri alımını engelleyerek psikolojik bağımlılık yapar. Uzun kullanım fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açar (Köknel, 1998).
- **Amfetaminler ve Ecstasy:** Uyku, açlık ve yorgunluk hissini bastırır; tolerans ve psikolojik bağımlılık oluşturur. Tıbbi kullanımın yanında kötüye kullanım riskleri yüksektir (Babaoğlu, 1997).
- **Kat:** Bölgesel bir uyarıcı bitki olup, alkaloid katin içerir. Yerel kullanımı yaygındır, Avrupa'da nadir görülür (Babaoğlu, 1997).
- **Kafein ve Nikotin:** Dünyada en yaygın kullanılan uyarıcı maddelerdir. Kafein psikolojik uyanıklık sağlar; nikotin ise hızlı bağımlılık yapar. Nikotin yoksunluğu huzursuzluk, öfke ve iştah azalmasına yol açar. Sigara, kalp-damar ve akciğer hastalıkları riskini artırır (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

2.2.6.3. Merkezi Sinir Sistemine Halüsinojen Etki Edenler

Halüsinojenik maddeler, algı ve bilinci değiştirerek halüsinasyonlara yol açar; madde bırakıldıktan günler ya da aylar sonra etkiler yeniden görülebilir (Köknel, 1998). Halüsinojenler yüksek tansiyon, yargılama bozukluğu ve kazalar nedeniyle ölüme yol açabilir (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

- **Esrar (Cannabis sativa):** THC içeriğine göre marizuhana veya haşhaş olarak adlandırılır. Psikolojik bağımlılık yapar, öfori ve algı değişiklikleri sağlar. Tıbbi olarak narkotik sayılmaz, ancak bazı ülkelerde hukuki olarak narkotik kapsamında yer alır. Geçiş maddesi olarak, eroin ve kokain gibi ağır maddelere yönlendirebilir (Özden, 1992; Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003). Fiziksel etkileri: ağız kuruluğu, kalp atışında artış, göz kızarması, bulantı, kusma, ishal. Uzun süre kullanım tolerans ve fizyolojik-psikolojik tahribat oluşturur (Köknel, 1998).
- **LSD (Lizerjik Asit Dietilamid):** 1938'de sentetik olarak üretilmiştir. Ağız yoluyla alınır, psikolojik bağımlılık yapar; fiziksel bağımlılık ve yoksunluk azdır. Alındığında "trip" durumu meydana gelir; olumlu veya olumsuz (bad trip) deneyimler yaşanabilir. Etki sonrasında flashback gözlenebilir.

2.2.6.4. Merkezi Sinir Sistemine Bastırıcı (Depresan) Etki Edenler

Depresan etkili maddeler, MSS'yi baskılayarak sakinleştirici veya uyuşturucu etki gösterir. Başlıcaları alkol, uçucu maddeler ve sedatif-hipnotiklerdir.

- **Alkol:** Beynin tamamına etki eder; kısa sürede istemli hareketleri bozar, yüksek dozda koma veya ölüme neden olabilir. Uzun süre yüksek miktarda alkol kullanımında, yoksunluk belirtileri terleme, baş ağrısı, uykusuzluk, epileptik nöbet ve ölüm riskini içerir (Köknel, 1986; Uçar, 1996; Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).
- **Uçucu Maddeler:** Tiner, yapıştırıcı, çakmak gazı gibi maddeler solunum yoluyla alınır. Beyinde hızla etki eder; baş dönmesi, uyuşma, dengesizlik ve ani ölüme neden olabilir. Uzun süre kullanım akciğer, böbrek ve karaciğerde kalıcı hasara yol açar (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).
- **Sedatif ve Hipnotikler:** Tıpta sakinleştirici ve uyutucu olarak kullanılan ilaçlardır. Yeşil reçete ile satılır; günümüzde kötüye kullanım görülmektedir. Örnekler: Nembutol, Phanaderm, Veranal, Medomin, Vespurax, Adalin, Valium, Nabrium, Crypan.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan nitel sistematik derleme yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı, ergenlerde madde kullanımıyla ilişkili kişilik özellikleri ve benlik algısını inceleyen araştırmaları bir araya getirerek psikososyal açıdan bütüncül bir değerlendirme yapmaktır. Bu doğrultuda, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan nitel ve nicel bulgular karşılaştırmalı olarak incelenmiş, ortak temalar belirlenmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Veri toplama süreci, literatür taraması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Taramada izlenen adımlar şunlardır:

- **Literatür Tarama:** “Ergenlik”, “madde kullanımı”, “kişilik özellikleri”, “benlik algısı”, “psikososyal faktörler” anahtar kelimeleri kullanılarak Google Scholar, PubMed, Scopus, PsycINFO ve DergiPark veri tabanlarında tarama yapılmıştır.
- **Çalışma Seçimi:** Sadece son 20 yıl içinde (2004–2024) yayımlanmış, ergenlerde madde kullanımıyla kişilik ve benlik algısı ilişkisini doğrudan inceleyen araştırmalar dâhil edilmiştir. Türkçe ve İngilizce yayımlanmış, erişilebilir tam metin çalışmalar seçilmiştir.
- **Veri Çıkartma:** Seçilen çalışmaların yöntem ve bulgular bölümleri analiz edilerek, anahtar temalar ve alt temalar belirlenmiş; nitel veriler tematik analiz sürecine dahil edilmiştir.

3.3. Veri Analizi

Elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

- **Tema Belirleme:** Çalışmalarda tekrarlanan kavram ve bulgular (örneğin, düşük benlik saygısı, dürtüsellik, akran baskısı, aile desteği eksikliği vb.) kodlanmış ve temalar altında toplanmıştır.
- **Verilerin Sentezi:** Farklı araştırmalardan elde edilen veriler bir araya getirilerek karşılaştırmalı bir sentez yapılmıştır.
- **Sonuçların Yorumlanması:** Ortak bulgular, kişilik özellikleri ve benlik algısının madde kullanımı üzerindeki etkisini açıklayacak biçimde yorumlanmıştır.

3.4. Etik İlkeler

Bu çalışma, etik araştırma ilkelerine uygun şekilde yürütülmüştür. Derleme sürecinde yalnızca hakemli dergilerde yayımlanmış ve etik onaylı araştırmalar incelenmiştir. Araştırma sürecinde yazarların, katılımcıların ve kurumların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, alıntılar uygun biçimde kaynak gösterilmiştir.

3.5. Sınırlılıklar

Bu derleme çalışmasının sınırlılıkları şunlardır:

- **Dil Sınırlılığı:** Literatür taraması yalnızca Türkçe ve İngilizce yayınlarla sınırlıdır; diğer dillerde yapılmış araştırmalar kapsam dışı kalmıştır.
- **Veri Tabanı Sınırlılığı:** Tarama belirli veri tabanlarıyla sınırlandırıldığından, farklı kaynaklardaki çalışmalar gözden kaçmış olabilir.
- **Yöntemsel Çeşitlilik:** Dahil edilen çalışmalar farklı örneklem ve yöntemlerle yürütüldüğü için bulgular arasında doğrudan karşılaştırma yapmak sınırlı olabilir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, ergenlerde saldırganlık düzeylerinin madde bağımlılığı ve çeşitli psikososyal değişkenlerle ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası araştırmaların bulguları sistematik biçimde ele alınmıştır. Literatür incelendiğinde, saldırganlık ve madde kullanımı arasındaki ilişkinin çok boyutlu olduğu; biyolojik, psikolojik, sosyal ve çevresel etmenlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu görülmektedir.

4.1. Saldırganlık ile Madde Kullanımı Arasındaki İlişki

Araştırmalar, ergenlerde saldırganlık düzeyinin madde kullanım eğilimleriyle anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ögel, Taner ve Yılmazçetin (2003), gençlerde madde kullanımının dürtü kontrolü zayıflığı ve saldırgan davranışlarla birlikte seyrettiğini belirtmiştir. Gürsoy, Aksoy ve Temel (2002) ise madde kullanan ergenlerde okul kurallarına uymama, otoriteyle çatışma ve fiziksel şiddet gibi davranış bozukluklarının daha sık görüldüğünü saptamıştır.

Uluslararası alanda yapılan çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir. Anderson ve Dill (2000), saldırganlığın biyolojik eğilimler ile çevresel faktörlerin (örneğin madde kullanımı, akran etkisi, medya etkisi) etkileşimi sonucu ortaya çıktığını ifade etmiştir. Loeber ve Farrington (1998), madde kullanım bozukluğu bulunan ergenlerin saldırgan davranış gösterme olasılığının anlamlı biçimde yüksek olduğunu bildirmiştir.

4.2. Benlik Algısı ile Psikolojik Etmenler

Benlik algısı düşük olan ergenlerin saldırgan davranışlara daha yatkın oldukları literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Özmen (2006), saldırganlığın yalnızca dışsal değil, bireyin kendilik algısı ve öz-değer duygusuyla da ilişkili olduğunu belirtmiştir. Benlik saygısı düşük bireylerin duygusal denetim ve problem çözme becerilerinde yetersizlik yaşadığı, bunun da saldırganlık eğilimini artırdığı ifade edilmektedir (Korkut, 2004).

Benzer biçimde, Berkowitz (1993), düşük benlik saygısının ve olumsuz öz-yeterlik algısının öfke yönetimini güçleştirerek tepkisel saldırganlığı artırdığını vurgulamıştır. Fromm (1973) ise saldırganlığın toplumsal yabancılaşma ve kimlik karmaşasıyla birlikte geliştiğini belirtmiştir.

4.3. Akran Etkisi ile Sosyal Çevre

Ergenlik döneminde akran ilişkilerinin önemi artmakta ve birey, kabul görmek için arkadaş grubunun davranışlarını benimsemektedir. Olumsuz akran etkisi, hem madde kullanımını hem de saldırgan davranışları artırabilmektedir. Temel ve Aksoy (2001), akran baskısının

saldırganlık ve riskli davranışlar üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur.

Dodge (1991) ve Johnson ile Johnson (1996), sosyal beceri eksikliğinin ve olumsuz akran etkileşiminin saldırganlık eğilimini artırdığını belirtmiştir. Shectman (2000), akran gruplarının saldırganlık davranışlarının öğrenilmesi ve sürdürülmesinde model rolü oynadığını göstermiştir. Andrews (1995) ile Gundersen ve Svartdal (2006) ise anti-sosyal akran gruplarına dâhil olmanın madde kullanımıyla birlikte saldırganlık düzeylerini yükselttiğini ifade etmiştir.

4.4. Aile İçi Etkileşimler ile Ebeveyn Tutumları

Aile, ergenin saldırgan davranışları ve madde kullanımı eğiliminin şekillenmesinde temel belirleyicilerden biridir. Özmen (2004), aile içi çatışma, ihmal ve tutarsız disiplinin saldırgan davranışların en güçlü yordayıcıları arasında bulunduğunu belirtmiştir. Dilbaz (1999), aileden algılanan düşük sosyal destek düzeyinin, özellikle madde kullanma riski taşıyan ergenlerde saldırganlık düzeyini artırdığını göstermiştir.

Feckbach (1970) ve Aydın (2004), gevşek ebeveyn tutumlarının ve düşmanca yaklaşımların saldırgan davranışları pekiştirdiğini, sevgi temelli ve sınır koyan aile ortamlarının ise bu eğilimleri azalttığını ortaya koymuştur. Bronfenbrenner'in ekolojik kuramı bağlamında, aile, okul ve toplumsal çevre etkileşimlerinin birlikte ele alınması gerektiği; aile içi çatışmaların yalnızca bireysel değil, çevresel destek sistemleriyle de ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Garbarino, 1999).

4.5. Sosyoekonomik ile Kültürel Etmenler

Sosyoekonomik düzeyin saldırganlık üzerindeki etkisine ilişkin bulgular karışıktır. Bazı araştırmalar doğrudan bir ilişki bulunmadığını, ancak dolaylı etkilerin söz konusu olduğunu göstermektedir. Yalçın (2007), aile gelir düzeyi ve ekonomik stresin, aile içi iletişim sorunları aracılığıyla saldırganlığı artırabileceğini saptamıştır.

Köknel (1996) ile Bayhan (2002) ise düşük sosyoekonomik koşulların ve kültürel normların saldırgan davranışları etkileyebileceğini belirtmiştir. Özellikle erkek ergenlerde, "kabadayılık" veya "erkeklik" kavramlarının saldırgan davranışları meşrulaştırdığı vurgulanmıştır.

4.6. Medya ile Şiddet İçeriklerinin Rolü

Araştırmalar, medya aracılığıyla maruz kalınan şiddet içeriklerinin saldırgan davranışları pekiştirdiğini göstermektedir. Anderson (1997) ve Strasburger (1995), şiddet içerikli oyunların ve filmlerin kısa vadede saldırgan düşünceleri artırdığını; uzun vadede ise şiddete karşı duyarsızlaşmaya yol açtığını belirtmiştir. Singer ve Singer (1980), şiddet düzeyi düşük içeriklerin empatiyi ve sosyal becerileri artırdığını, yüksek şiddet düzeyine sahip içeriklerin ise sözel ve fiziksel saldırganlığı artırdığını saptamıştır.

4.7. Müdahale Programları ile Önleyici Yaklaşımlar

Davranışsal ve bilişsel-davranışçı müdahalelerin, ergenlerde saldırganlık ve madde kullanımı düzeylerini azaltmada etkili olduğu görülmektedir. Beck ve Fernandez (1998) ile Durlak ve arkadaşları (2001), bu tür müdahalelerin saldırganlık davranışlarında anlamlı azalma sağladığını belirtmiştir. Novaco (1975, 1979) tarafından geliştirilen öfke kontrol programları, duygusal farkındalık ve problem çözme becerilerini geliştirerek saldırganlığı azaltmaktadır. Taylor (2002) ile Manen ve arkadaşları (2004) ise okul temelli ve aile katılımını içeren çok bileşenli programların kalıcı davranış değişiklikleri yarattığını vurgulamıştır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1 Sonuç

Araştırmalar, saldırganlığın yalnızca bireysel dürtülerin sonucu olmadığını; aynı zamanda madde kullanımı, benlik algısı, akran ilişkileri, aile içi etkileşimler, medya ve kültürel normlar gibi çok sayıda bağlamsal etmen ile şekillendiğini göstermektedir. Örneğin, ergenlik döneminde saldırganlık davranışları gösteren bireylerin daha sonra sigara ve marihuana kullanımına yönelme riski taşıdığı saptanmıştır.

Benlik algısı düşük olan ergenlerde, duygusal düzenleme becerileri azaldığı için saldırganlık düzeylerinin yükseldiği; aynı bireylerin madde kullanımına daha açık hâle geldiği görülmektedir. Sosyal çevre ve akran ilişkileri de kritik bir rol oynar; olumsuz akran etkisi ve dışlanma hissi saldırganlık ve madde kullanımının eşlik ettiği bir gelişim yolu oluşturabilir. Aile içi etkileşimlerde yaşanan çatışma, ilgisizlik veya aşırı cezalandırıcı tutumlar da saldırganlığın yanı sıra madde kullanım riskini arttıran önemli faktörlerdir.

Ayrıca, medya ve şiddet içerikli dijital ortamların ergenlerin saldırgan düşünce ve davranışlarını pekiştirmede etkili olduğu, toplumsal ve kültürel normların ise saldırgan davranışların meşrulaştırılmasında rol oynadığı literatürde vurgulanmaktadır. Bu bulgular, ergenlerde saldırganlık ve madde kullanımıyla mücadelede tek bir odak noktasının yeterli olmadığını, bireyin içinde bulunduğu sistemin tüm düzeylerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, ergenlerin saldırganlık düzeylerinin ve madde kullanımı riskinin azaltılabilmesi için bütüncül, çok düzeyli ve süreklilik içeren müdahalelere ihtiyaç vardır. Bu müdahaleler bireyi merkez almalı; ancak aynı zamanda aileyi, okulu, akran çevresini, medya ortamını ve toplumsal kültürü de kapsamalıdır.

5.2. Öneriler

Bu derlemeden elde edilen bulgular ışığında, ergenlerde saldırganlık ve madde kullanımıyla etkili biçimde mücadele etmek için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

5.2.1. Aile ve Ebeveyn Düzeyinde

- Ebeveynlere yönelik eğitim programları geliştirilerek “çocukla etkili iletişim kurma”, “duygularını ifade etme ve düzenleme”, “sağlıklı sınır koyma” gibi becerilerin kazandırılması önerilir.
- Aile içi çatışmaları azaltmaya odaklı, duygusal paylaşımı artıran ve tutarlı disiplin yöntemlerini destekleyen psikoeğitim çalışmaları yaygınlaştırılmalıdır.
- Aile danışmanlığı ve rehberlik hizmetleri, erken uyarı sistemleriyle entegre edilerek risk altındaki ergen ailelerine özel hizmet sunulmalıdır.

5.2.2. Eğitim Kurumu ve Okul Ortamında

- Okullarda sosyal beceri, empati, problem çözme ve öfke kontrolü üzerine odaklanan programlar uygulanmalıdır.
- Rehberlik servisleri ve psikolojik destek birimleri, saldırganlık ve madde kullanımına dair farkındalığı artıracak yaklaşımlarla donatılmalıdır.
- Akran destek sistemleri kurulmalı, pozitif okul iklimi ve akran etkileşimlerinde yapıcı davranışların desteklenmesi sağlanmalıdır.

5.2.3. Toplumsal ve Kültürel Düzeyde

- Medya içeriklerinde şiddet temsillerinin sınırlandırılması ve yerine barışçıl iletişim, empati ve çözüm odaklı içeriklerin teşvik edilmesi gerekmektedir.
- Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından gençlere yönelik spor, sanat ve gönüllülük etkinlikleri desteklenmeli; saldırgan enerjinin yapıcı alanlara yönlendirilmesi sağlanmalıdır.
- Toplumda şiddeti ve madde kullanımını meşrulaştıran kültürel normların yeniden ele alınması için bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmelidir.

5.2.4. Sağlık ve Sosyal Hizmet Alanında

- Erken tanı ve önleme amacıyla okul psikolojik danışmanları ile sosyal hizmet uzmanları arasında iş birliği modelleri geliştirilmelidir.
- Madde bağımlılığıyla mücadelede yalnızca bireysel değil; aile temelli ve okul odaklı rehabilitasyon modelleri benimsenmelidir.
- Psikososyal destek merkezlerinde ergenlere yönelik bilişsel-davranışçı temelli öfke kontrol, duygusal düzenleme ve sosyal beceri geliştirme programları uygulanmalıdır.

5.2.5. Araştırmacılara Yönelik

- Gelecek araştırmalarda saldırganlık ile madde kullanımı arasındaki ilişkinin boylamsal olarak incelenmesi önemlidir.
- Farklı sosyoekonomik ve kültürel düzeylerdeki ergen örneklemeler karşılaştırılmalı çalışmalarla kültürel farklılıklar ve bağlamsal etmenler daha iyi anlaşılmalıdır.
-

6. KAYNAKLAR

- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). Washington, DC: Author.
- Anderson, C. A. (1997). Effects of violent movies and trait hostility on hostile feelings and aggressive thoughts. *Aggressive Behavior*, 23(3), 161-178.
- Avcı, R. (2006). Şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının saldırgan davranışlara etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(2), 75-92.
- Back, K. W., Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2000). *Theories of personality* (7th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A., & Walters, R. H. (1959). *Adolescent aggression*. New York: Ronald Press.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575-582.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1963). Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(1), 3-11.
- Bayhan, P. (2002). Sosyoekonomik faktörlerin çocuklarda saldırganlık davranışına etkisi. *Çocuk Gelişimi Dergisi*, 12(1), 43-56.

- Berkowitz, L. (1967). *Cognitive-neoassociation theory of aggression*. New York: Academic Press.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. New York: McGraw-Hill.
- Bilim ve Teknik. (1996). Madde bağımlılığı ve beyin kimyası. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, 29(343), 24-29.
- Brehm, S. S., Kassin, S. M., & Fein, S. (1999). *Social psychology*. Boston: Houghton Mifflin.
- Brewer, M. B., & Crano, W. D. (1994). *Social psychology of intergroup relations*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Çetinkaya, F. (1991). Engellenme ve saldırganlık: Kuramsal bir inceleme. *Psikoloji Yazıları*, 5(2), 45-58.
- Doğan, S. (1997). Madde bağımlılığının biyolojik ve sosyal etkenleri. *Psikiyatri Dergisi*, 8(3), 17-25.
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dorman, C. (1997). The effects of media violence on aggression. *Journal of Media Psychology*, 2(1), 22-34.
- Eron, L. D. (1994). Theories of aggression: From drives to cognitions. *Psychiatry*, 57(1), 1-15.
- Feidler, F. E., & Ecton, W. H. (1986). *Anger control training for adolescents*. Chicago: Nelson-Hall.
- Fisher, R. (1976). *Aggression in man and animals*. London: Oxford University Press.
- Franzoi, S. L. (2003). *Social psychology (3rd ed.)*. Boston: McGraw-Hill.
- Garbarino, J. (1999). *Lost boys: Why our sons turn violent and how we can save them*. New York: Free Press.
- Geen, R. G., & Quanty, M. B. (1995). The catharsis of aggression: An evaluation of hypotheses. *Psychological Bulletin*, 97(1), 129-144.
- Guerra, N., Totlan, M., & Hammand, R. (1994). *Violence prevention curriculum for adolescents*. Chicago: Nelson-Hall.
- Howells, K., & Day, A. (2003). Readiness for anger management: Clinical and theoretical issues. *Clinical Psychology Review*, 23(2), 319-337.
- Jacobs, P. A., Brunton, M., Melville, M. M., Brittain, R. P., & McClemon, W. F. (1965). Aggressive behavior, mental sub-normality and the XYY male. *Nature*, 208(5009), 1351-1352.
- Kapaklıkaya, S. (1986). Psikoaktif maddelerin etkileri ve bağımlılık. *Adli Tıp Dergisi*, 4(2), 21-33.
- Kenrick, D. T., Neuberg, S. L., & Cialdini, R. B. (1999). *Social psychology: Unraveling the mystery*. Boston: Allyn & Bacon.
- Köknel, Ö. (1986). *Bağımlılık ve kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köknel, Ö. (1996). *İnsan davranışının biyopsikososyal temelleri*. İstanbul: Altın

Kitaplar.

Larson, J. (1998). *Anger management for adolescents*. Champaign, IL: Research Press.

Lorenz, K. (1966). *On aggression*. London: Methuen.

Manen, T., Whitaker, R., & Durlak, J. (2004). Cognitive-behavioral interventions with aggressive youth. *Journal of Counseling Psychology*, 51(2), 193-201.

Miles, D. R., & Carey, G. (1997). Genetic and environmental architecture of human aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 207-217.

Moeller, G. (2001). Genetic influences on aggression. *Aggressive Behavior*, 27(5), 331-342.

Morgan, C. T. (1995). *Psikolojiye giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Myers, D. G. (2002). *Social psychology (7th ed.)*. New York: McGraw-Hill.

Novaco, R. W. (1975). Anger control: The development and evaluation of an experimental treatment. *Lexington Books*.

Ögel, K., Taner, S., & Yılmazçetin, C. (2003). Uçucu madde bağımlılığının nöropsikiyatrik etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 4(1), 15-27.

Prochaska, J. O. (1995). *Changing for good*. New York: Avon Books.

Rose, J., Jenkins, R., & Flemming, A. (2005). Therapeutic factors in anger management. *Behavior Research and Therapy*, 43(10), 1281-1290.

Rushton, J. P., Fulker, D. W., Neale, M. C., Nias, D. K. B., & Eysenck, H. J. (1986). Altruism and aggression: The heritability of individual differences. *Journal of Personality*, 54(2), 376-394.

Shectman, Z. (2000). *Group counseling and psychotherapy with children and adolescents*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Singer, D. G., & Singer, J. L. (1980). *Children and television: A research report*. Washington, DC: National Institute of Mental Health.

Taylor, J. (2002). *Cognitive behavioral therapy for anger control in adolescents*. New York: Springer.

Vierikko, E., Pulkkinen, L., Kaprio, J., & Rose, R. J. (2003). Genetic and environmental influences on aggression: A twin study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(5), 732-741.

Weiner, B. (1986). *An attributional theory of motivation and emotion*. New York: Springer-Verlag.

Whitaker, R. (2001). Cognitive behavior therapy for youth aggression. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 18(3), 243-257.

Yalçın, Z. (2007). Sosyoekonomik düzey ve aile iletişimi ile ergen saldırganlığı arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 65-80.

Yüncü, Z. (2007). Ergenlerde madde kullanım bozukluğu ve kimlik gelişimi. *Bağımlılık Dergisi*, 8(2), 19-34.